

УДК 378.147: 27

DOI: 10.32626/2309-9763.2019–26–1.28-33

*Валентина Вонсович, Геннадій Вонсович
Valentyna Vonsovych, Hennadii Vonsovych*

ПРОБЛЕМА ПОТОЧНОГО ТА ПЕРІОДИЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ У ПРАКТИЦІ ВИЩОЇ ШКОЛИ ХІХ СТОЛІТТЯ

THE PROBLEM OF CURRENT AND PERIODIC CONTROL OF STUDENTS' KNOWLEDGE IN THE PRACTICE OF HIGHER EDUCATION OF THE XIX CENTURY

З огляду на тему дослідження, у статті відображено розгляд загальних положень для університетів та інших закладів вищої освіти, розташованих на території України щодо організації поточного та періодичного контролю результатів навчально-пізнавальної діяльності студентів у ХІХ ст. Визначено основні форми поточного та періодичного контролю, а саме: співбесіда, перевідні іспити, колоквиуми тощо.

Ключові слова: *поточний контроль, періодичний контроль, форми контролю, співбесіда, перевідні іспити, колоквиуми.*

Питання контролю навчання студентів належали до актуальних проблем педагогіки, починаючи з початку ХІХ ст. Вони знайшли відображення в нормативних і правових документах, де на той час виокремлювали такі основні види контролю навчання, як попередній; поточний; періодичний; підсумковий. Підґрунтям організації контролю навчально-пізнавальної діяльності студентів стали праці педагогів кінця ХІХ – пер. пол. ХХ ст. М. Пирогова [4], К. Ушинського [8], К. Яновського [10], Д. Менделєєва [2], С. Миропольського [3], П. Каптерева [1] та ін. Прогресивні до свого часу ідеї щодо контролю навчання студентів були зумовлені усвідомленням необхідності удосконалення системи контролю як провідної компоненти педагогічного процесу у вищій школі.

На початку ХІХ ст. відбувалося інтенсивне формування соціальних інститутів тих держав, до складу яких увіходили українські землі. Це спричинило позитивні зміни в царині системи вищої освіти, стимулювало розвиток дидактичної думки, зокрема в напрямі створення теорії організації контролю навчально-пізнавальної діяльності студентства у т.ч. на вітчизняному ґрунті. Україна була одним із важливих культурних, політичних, економічних та освітніх осередків Російської імперії того часу.

Провідні вітчизняні науковці розробляли оригінальні творчі положення з питань дидактики вищої школи. Усі вони були єдині в думці, що навчальна діяльність студентів вимагає чіткої організації загалом й контролю навчання зокрема.

Передусім підкреслимо, що різні аспекти зазначеної проблеми досліджували багато дослідників, педагогів. Про роль і сутність організації та управління контролем навчально-пізнавальної діяльності студентів, використанні історичного досвіду йдеться у низці педагогічних праць. Зокрема, загальні питання організації контролю навчально-пізнавальної діяльності студентів розкриті у працях С. Архангельського, Ю. Бабанського, В. Беспалька та ін. Шляхи оптимізації та підвищення ефективності контролю навчання студентів досліджені в роботах В. Буряка, Г. Деньгіна, Б. Заховаєва, М. Корольова, Б. Кривицького, Ю. Малієва, С. Панфілова, Н. Ржецького, А. Свиридова, І. Тихонова, І. Фіалка та ін.

Перегляду концепцій організації контролю навчально-пізнавальної діяльності студентів, їх узгодженню з реаліями суспільних зрушень присвячені наукові пошуки Л. Аслезової, М. Аузіної, В. Некос, Л. Одерія, Д. Петрової, М. Сукнова, А. Усенової, М. Шашкіної та ін.

Історико-педагогічні аспекти організації контролю навчально-пізнавальної діяльності студентів представлено Н. Дем'яненко, С. Золотухіною, О. Осовою, І. Петуховою, А. Предик, О. Пташним, І. Репко, С. Рукасовою, О. Чередник, О. Янкович та ін.

Мета нашої розвідки полягає в тому, щоб здійснити ретроспективний аналіз поточного й періодичного контролю у вищій школі XIX століття. Вивчення і висвітлення цієї проблеми дозволить глибше ознайомитися із формами та методами поточного й періодичного контролю і зробити висновок, що в практиці вищої школи XIX століття значна увага приділялася проблемам контролю і якості оволодіння студентами матеріалом, який вивчається.

Наразі ж звернімося до репрезентованих підходів і підкреслимо, що у "Статутах" університетів (1804, 1835, 1863, 1884 рр.), "Статутах" вищих спеціальних навчальних закладів, що належали до різних відомств, а також у "Положеннях" про присудження вчених ступенів і звань були зафіксовані загальні вимоги щодо змісту контролю навчально-пізнавальної діяльності студентів вищої школи.

Відзначимо, що контроль у вищій школі зводився переважно до проведення екзаменів різних видів. Більш детальне відображення питання контролю знайшли в "Правилах", "Розпорядженнях", "Постановах" і "Циркулярах" за навчальними округами. У вказаних нормативно-правових документах виділялися такі основні види контролю навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів України: попередній, поточний, періодичний, підсумковий.

Згідно з університетським статутом 1804 року [9], навчальний рік в університетах поділявся на два семестри (перший – з 17 серпня до 24 грудня, а другий – з 8 січня до 30 червня). За цим статутом студентські екзамени проводилися на загальних зборах після закінчення навчального року. Кращих за успіхами і поведінкою студентів відзначали медалями. Якщо ж під час екзамену студент не виявляв знань для продовження навчання на вищому курсі, то його залишали на повторний курс. Якщо ж і наступного року він не показував належних успіхів, то такого студента випускали з університету тільки з атестатом про його поведінку.

Також слід зазначити, що потенційні можливості здійснення контролю засвоєння навчального матеріалу мали практичні заняття, хоча на початку XIX ст. належна увага цій формі контролю не надавалася. У Статуті вказувалося на те, щоб професори з окремих наук, особливо словесних і юридичних, проводили зі студентами бесіди, в яких би пропонували усно пояснювати предмети, виправляли їхні судження, логіку викладу, привчали б ґрунтовно і вільно висловлювати свої думки.

Звернімо увагу на те, що за статутом 1835 р. навчальний рік поділявся на півріччя: з 22 липня до 20 грудня та з 12 січня до 10 червня. У документі зазначено, що професори мають докладати сумління до навчання кожного зі студентів, які відвідують їх лекції і, наприкінці семестру, переконуватися завдяки усним запитанням, чи з успіхом їх слухачі засвоїли матеріал. Власне, згідно зі Статутом студенти університету під час курсів та після їх закінчення могли підлягати випробуванням на вчені ступені (кандидат, магістр і доктор) [9].

Водночас, починаючи з 30-х років XIX ст., з метою здійснення контролю навчання широко практикувалося виконання студентами письмових робіт із тем практичних занять. Серед них твори з питань природознавства, фізіології, історії, права, а також переклади праць античних авторів, оригінальні літературні твори. Кращі студентські роботи зачитувалися на засіданнях факультетів.

Згідно зі Статутом 1835 р., заохочуючи студентів до самостійної роботи і, водночас, контролюючи їх знання, кафедри щорічно оголошували теми конкурсних робіт. Авторам кращих з них присуджувалися золоті й срібні медалі. Перед закінченням курсу бажаючі писали кандидатські дисертації.

Попри існування зазначених форм, ще однією формою цього виду контролю були так звані "перевідні іспити", які вважалися на той час "одним із дієвих способів контролю" [6]. Водночас, перевідні іспити проводилися у процесі переходу з молодших курсів на старші. З часом іспити

після першого й третього курсів було скасовано, але вже 1863 р. для посилення контролю за навчально-пізнавальною діяльністю студентської молоді проводилися курсові экзамени.

Проблема контролю навчально-пізнавальної діяльності суб'єктів навчання займала значне місце в педагогічній спадщині М. Пирогова. Він одним із перших в Україні вказав на необхідність удосконалення існуючої на той час системи контролю навчання. Особливо турбувала педагога проблема неефективності використання екзаменаційної системи. Головним недоліком “екзаменаційного напрямку” науковець вважав невідповідність існуючої системи контролю цілям і завданням навчання.

Реалізація навчальної і виховної функції навчання гальмувалася прагненням студентів до єдиної прагматичної мети – скласти екзамени. У праці “Зауваження на звіти морських навчальних закладів за 1859 рік” М. Пирогов зазначав, що “екзаменаційний напрям” сприяє розвитку в учнів прагнення вчитися не для науки, а для екзамену [4, с. 219]. Існуючу екзаменаційну систему вчений охарактеризував як малоприсадибну до сучасних вимог науки і до міцної наукової освіти [4, с. 499]. Значною проблемою контролю, на яку звертав увагу практик-педагог, була невиправдано велика кількість екзаменів. Він вважав, що наука від цього нічого не вииграє, про що й писав у статті “Погляд на загальний статут наших університетів” [4, с. 33]. Наслідком великої кількості екзаменів на рік, на його думку, було формальне їх проведення [4, с. 49].

Як головні можна виокремити такі ідеї М. Пирогова з цієї проблематики: перенесення акценту з “екзаменаційного напрямку” на “річну роботу”; відмова від перевірних екзаменів як показника недовіри результатам праці викладача протягом року; зменшення кількості екзаменів до мінімуму (в університеті – один (кінцевий)); словесна, а не цифрова оцінка та ін. Запропоновані педагогом пропозиції призвели до певних позитивних змін у вищій школі: було введено зарахування до університету за результатами випускних екзаменів у гімназіях; здійснене значне скорочення часу перевірних екзаменів; зменшена кількість вчених ступенів.

Доцільно зазначити, що до прийняття Статуту 1863 р. порядок здійснення поточного й періодичного контролю не регламентувався офіційними документами Міністерства народної освіти, тому викладачі університетів проводили його за власними планами. Під час дії Статуту 1863 р. така форма організації навчально-пізнавальної діяльності студентів як практичні заняття, що давали змогу здійснювати контроль засвоєння знань студентами, стала чітко регламентуватися офіційними нормативними документами.

Важливе місце в організації контролю навчально-пізнавальної діяльності посідала така форма навчання, як співбесіда. Співбесіди сприяли виробленню у студентів навичок і умінь самостійного аналізу статей, написання рефератів і рецензій. Після введення в дію університетського Статуту 1863 р., проблемам здійснення періодичного й поточного контролю навчально-пізнавальної діяльності студентів стало приділятися значно більше уваги.

Згідно зі Статутом 1863 р. студенти складали екзамени після закінчення курсу. Випускники, які закінчили повні випробування з відмінними успіхами, за умов подання ними дисертації, удостоювалися ступеня кандидата. А ті, хто виявили задовільні успіхи, – отримували звання Дійсного Студента.

Зауважимо, що більше уваги, ніж попередньому контролю, в практиці вищої школи XIX століття приділялося проблемам поточного й періодичного контролю. Однією з форм періодичного контролю були колоквиуми, що проводилися у формі бесіди викладача зі студентом за розділами вивченого матеріалу.

Ще однією формою цього виду контролю були “перевірні іспити”, які вважалися на той час “одним із дієвих способів контролю” [9]. Перевірні іспити проводилися у процесі переходу з молодших курсів на старші. Із часом іспити після першого й третього курсів було скасовано, але вже в 1863 р. для посилення контролю навчально-пізнавальної діяльності студентської молоді проводилися курсові екзамени.

У кінці 60-х рр. XIX ст. для активізації навчально-пізнавальної діяльності молоді та залучення студентів до “серйозних занять під керівництвом викладачів” було введено як форму

контролю семінари. Ця форма контролю навчально-пізнавальної діяльності студентської молоді, по-перше, дозволяла викладачам виявити рівень знань і ступінь засвоєння студентом матеріалу, а, по-друге, викликала великий інтерес із боку слухачів, розширювала їх світогляд, сприяла активізації навчально-пізнавальної діяльності.

На особливості й методику проведення опитування як однієї з форм поточного контролю звертав увагу педагог-методист С. Миропольський. Він критикував опитування, якому властиве звернення уваги лише на одного учня, наголошуючи на тому, що воно має бути організоване у такий спосіб, щоб до роботи залучалися всі учні [3, с. 384]. Основними під час опитування є “повторювальна” і “проблемна” функції. У системі безперервних повторень він вбачав єдиний можливий засіб тримати тих, хто навчається, в напруженій увазі [3, с. 383].

Однак варто зазначити, що 1884 року було прийнято новий університетський Статут [6], за яким навчальний рік поділявся на півріччя: перше – з 20 серпня по 20 грудня, друге – з 15 січня по 30 травня. Прийом здійснювався один раз на рік – до 20 серпня. Для зарахування необхідно було записатися на певний факультет і надати атестат або свідоцтво зрілості. Особи, зараховані до числа студентів, користувалися всіма правами випускників гімназій, хоча до того в них і не навчалися.

У Статуті 1884 р. замість курсових екзаменів вводилася система заліків за півріччя. Студенту зараховувалося певне півріччя, якщо він: прослухав кількість лекцій, встановлених нормою; пройшов встановлені випробування; брав участь у проведенні практичних робіт.

Таким чином, на факультетах викристалізовувалися такі види екзаменів: на вчені ступені; змагальні на стипендію і допомогу; перевірочні (для допущення до практичних занять, для зарахування півріччя і такі, що забезпечували успішний хід студентських занять); напівкурсів, обов'язкові лише для медичних факультетів. Випускні екзамени відбувалися в циклових комісіях.

Правила для екзаменів розроблялися на факультетах і затверджувалися в радах університетів. Такі регламентовані форми контролю відразу зазнали критики. Піврічні заліки проіснували недовго. З 1889 р. були відновлені обов'язкові напівкурсів екзамени на всіх факультетах. За результатами екзаменів також присуджувалося два вчених ступеня – магістра і доктора, а на медичному факультеті – доктора. Для отримання ступеня вимагалось усне випробування на факультеті та публічний захист схваленої факультетом дисертації.

Після введення в дію університетського Статуту 1884 р. усі університети Російської імперії керувалися єдиними правилами здійснення піврічних заліків, а потім напівкурсів іспитів як одного із видів підсумкового контролю. Порядок здійснення поточного й періодичного контролю навчально-пізнавальної діяльності студентів відбувався за єдиними “Правилами про залік півріч студентами Імператорських університетів” [5, с. 78-94].

Вагомі міркування щодо питання скасування екзаменів у вищій школі висловив у своїх працях педагог П. Каптерев. Він критикував існуючу на той час екзаменаційну систему, основні недоліки якої вбачав у великій кількості затраченого часу, що віднімається від навчального процесу, а іспити вимагають загального повторення всього пройденого курсу без допомоги вчителя. Таке повторення не може бути раціональним, тим більше, що воно в цьому випадку поспішне і поверхове [1, с. 64].

Також вчений значне місце в системі контролю знань приділяв повторенню. Він зазначав, що при правильному повторенні протягом навчальних занять екзамени не потрібні. Відмовляючись від передекзаменаційного, форсованого повторення, вважав, що повторення має встановлювати зв'язок між новим матеріалом і наявними знаннями, сприяти включенню нового знання в систему [1, с. 132].

До питань організації державних екзаменів звертався педагог К. Яновський. Він зазначав: “Державні екзамени... повинні визначати ступінь знань, необхідних для правильного виконання обов'язків, що покладаються державною владою на різних діячів... і понад це, визначити ступінь уміння виконувати такі обов'язки” [10, с. 16-34]. Вищим навчальним закладам рекомендувалося змінити державні екзамени так, щоб ними визначалася підготовленість

молодих людей до виконання тих чи інших обов'язків у державній службі, щоб ці екзамени проводилися не в кінці, а протягом року без шкоди тілесної і душевної.

Свої погляди на питання контролю навчально-пізнавальної діяльності студентів висловлював і відомий дослідник Д. Менделєєв. У праці "Екзамени" [2, с. 65-74] педагог висуває положення про те, що усні масові екзамени (тобто перехідні та випускні) варто відмінити, а на вступні (змагальні) слід дивитися тільки як на неминучу необхідність, яка визначається залежністю між запитом до пропозиції [2, с. 67]. Д. Менделєєв рекомендував запозичити досвід початкових шкіл та нижчих класів середніх шкіл, де переведення і випуск практикувалося без масових усних випробувань, за річними відмітками. Визначаючи такі екзамени як лотерею, педагог наголошував на необхідності врахування індивідуальних особливостей випробовуваних [2, с. 72].

Розглядаючи особливості проведення екзаменів того часу, К. Ушинський зазначав: "Краще б і нашим учительським інститутам не приймати учнів інакше, як за екзаменами. Тим більше недоречно в нас така довіра до атестату народного училища, бо між закінченням курсу в училищі й вступом до інституту може пройти три, чотири роки..." [8, с. 161].

Заслуговує на увагу те, що К. Ушинський всю відповідальність за рівень знань відповідного контингенту для вищих навчальних закладів покладав на школу. Він закликав вчителів середніх шкіл до того, щоб вони ніколи не випускали з поля зору вимог вищих навчальних закладів. Забезпечення наступності між ланками освіти, про що турбувався педагог, необхідність засвоєння знань у системі, коли наступне будується на попередньому, що, звісно, передбачає вияв вихідного рівня навчальних досягнень, не втрачали своєї актуальності й у досліджуваний період.

К. Ушинський великого значення надавав систематизації знань. Він вимагав, щоб на кожному перевідному або випускному екзамені перевіряли навчальний матеріал не тільки за весь рік, але й за попередні роки [8, с. 127]. Розділяючи погляди на зазначене питання М. Пирогова, К. Ушинський вимагав організовувати контроль навчально-пізнавальної діяльності таким чином, щоб він дійсно спонукав до активного, цілеспрямованого навчання [8, с. 239].

Кінець XIX століття характеризувався підвищенням вимог, які висувалися під час складання підсумкових іспитів у вищих навчальних закладах. Випускні екзамени проводилися в три етапи, а з 1884 р. отримали статус державних і здійснювалися в особливих комісіях за правилами й програмами, затвердженими Міністерством народної освіти. Випускні екзамени в спеціальних вищих навчальних закладах мали свою специфіку й проходили у вигляді захисту технічних проектів.

Отже, у процесі наукового пошуку встановлено, що порядок здійснення поточного й періодичного контролю до прийняття Статуту 1863 р. не регламентувався офіційними документами Міністерства народної освіти, тому викладачі університетів проводили його за власними планами.

Важливе місце в організації контролю навчально-пізнавальної діяльності посідала така форма навчання, як співбесіда. Співбесіди сприяли ознайомленню студентів із новинками науково-педагогічної та художньої літератури, виробленню в них навичок й умінь самостійного аналізу тексту, написання рефератів і рецензій. Про теми співбесід студентів повідомляли заздалегідь, у процесі їх проведення "допускались заперечення", які часто переростали в палкі дискусії. Під час співбесід студенти висловлювали свої побажання щодо організації та змісту навчальних занять.

Не менш важливим засобом боротьби з неуспішністю був контроль відвідування занять, який здійснювався самими викладачами і "сприяв засвоєнню необхідних знань". Як зазначали дослідники-історики, зокрема Д. Багалій, В. Бузескул, М. Сумцов, після введення в дію університетського Статуту 1863 р., проблемам здійснення періодичного й поточного контролю навчально-пізнавальної діяльності студентів стало приділятися значно більше уваги.

Список використаних джерел

1. Каптерев П.Ф. Дидактические очерки // Избранные педагогические сочинения / Под ред. А.М. Арсеньева. М. : Педагогика, 1982. 704 с.
2. Менделеев Д.И. Сочинения : В 25 т. М. ; Л. ; Т. XXIII. М.; Л., 1952. С. 65-74.
3. Миропольский С. Из школьной жизни. Спрашивание / С. Миропольский // Семья и школа. 1875. № 10. Кн. II. Ч. 2. Наша начальная школа. С. 383-385.
4. Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения / Н.И. Пирогов. М. : Изд-во АПН РСФСР, 1952. 702 с.
5. Правила о зачете полугодий студентам императорских российских университетов // Журнал Министерства Народного Просвещения. 1885. Ч. 241. Отд. "Правительственные распоряжения". С. 78-94.
6. Сравнительная таблица уставов университетов 1884, 1863, 1835 и 1804 гг. Спб: Типо-Литография С.-Петербургской Тюрмы, 1901. 268 стб.
7. Устав Императорских Российских университетов / Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения. 1893. Т. 9 (1864). С. 980-1026.
8. Ушинский К.Д. Педагогическая поездка по Швейцарии // Избранные произведения. в 2-х т. М. : Педагогика, 1974. Т. 2. 184 с.
9. Центральний державний історичний архів України, м. Київ Ф.707. Управление Киевского ученого округа. Оп.143. спр 7. Циркулярные распоряжения Министерства народного просвещения. 1884 г., 33 арк.
10. Яновский К.П. К вопросу о наших высших учебных заведениях, и об университетах в особенности // Мысли о воспитании. Спб., 1900. Гл. II. С. 16-34.

The article deals with the issues of organization of the current and periodic control of the results of students' educational and cognitive activity in the XIX century. The authors distinguished the various blocks of the variability of attitude to this problem on the basis of the analysis of historical and pedagogical literature, works of classics of pedagogical thought of the studied period, as well as studies of a number of researchers, teachers who studied various aspects of this problem. In particular, the forms and methods of current and periodic control in development and efficiency were given.

Among such forms were noted colloquia, held in the form of a conversation between the teacher and the student on the sections of the studied material, "transient exams", written work on the topics of practical classes. Innovation can be considered as referring to the control forms of interviews. Interviews helped to develop the students' skills and abilities of independent analysis of articles, writing essays and reviews.

Attracting and approbation of such forms of control as seminars contributed to the activation of educational and cognitive activity of student youth, allowing teachers to identify the level of knowledge and the degree of student mastering the material, caused a considerable interest from the audience, expanded their outlook. Retrospectively the types of examinations were considered: in academic degrees; competitive for scholarship and assistance; checking (for admission to practical classes, for the enrollment of the semester and for those that provided a successful course of student studies); half-course, compulsory only for medical faculties. Graduation exams took place in cycle commissions. It is noted that the rules for examinations were developed at the faculties and approved by the councils of universities.

The authors conclude that the problem of current and periodic control of students in the period under consideration corresponded to the requirements of the time and tended to improve.

Key words: *current control, periodic control, forms of control, interview, passing examinations, colloquiums.*